

Genç Cumhuriyetin İlk Deniz Hukuku Zaferi Bozkurt Lotus Davası ve Uluslararası Yankıları Üzerine Örnekler*

The First Victory of Maritime Law in the Young Republic: The Lotus Case and its International Repercussions

Elçin YILMAZ**

*Makaleye konu olan çalışma, 25-27 Ekim 2021 tarihinde düzenlenen "Türk Hukuk Tarihi Sempozyumu"nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

**Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Ortak Dersler Bölümü, İzmir, Türkiye

ORCID: E.Y. 0000-0001-6385-8504

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Elçin Yılmaz,
İzmir Ekonomi Üniversitesi, Ortak Dersler
Bölümü, İzmir, Türkiye

E-posta/E-mail:
elcin.yilmaz@ieu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 02.06.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
18.07.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
24.10.2023

Kabul/Accepted: 24.10.2023

Atıf/Citation: Yılmaz, Elcin. "Genç Cumhuriyetin İlk Deniz Hukuku Zaferi Bozkurt Lotus Davası ve Uluslararası Yankıları Üzerine Örnekler" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies* 44 (2023): 101-121.
<https://doi.org/10.26650/YTA2023-1309001>

ÖZ

2 Ağustos 1926 tarihinde Türk gemisi Bozkurt ile Fransız bandıralı Lotus'un çarpışması Fransa ve Türkiye arasında önce siyasi daha sonra da hukuki bir süreci başlatmıştır. Bozkurt-Lotus davasının başlangıcı, yargılama süreci ve davanın uluslararası mahkemeye taşınması birçok bilimsel araştırmaya kaynaklık etmiştir. Bu çalışmada konu ile ilgili yazılan temel ulusal kaynaklardan istifade edilmiş bunun yanı sıra sürece taraf olmayan Amerika ve İngiltere'nin konuyu nasıl ele aldığı incelenmiştir. Amerikan ve İngiliz kaynaklarından elde edilen detaylı bir çalışmaya rastlanılmamış olması sebebi ile çalışmada davanın Amerikan ve İngiliz resmi belgeleri ve basını üzerinden okumasını yapmak amaçlanmıştır. Böylece henüz yeni kurulmuş ve çağdaş hukuk devrimlerini henüz gerçekleştirmiş Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1926'da verdiği bu önemli hukuk mücadelesinin uluslararası algısı üzerinde bilimsel bir örnek oluşturmak amaçlanmıştır. Kaynak olarak çalışmada İngiliz arşiv belgeleri, İngiliz basınında "The Times" başta olmak üzere bir çok ulusal ve yerel gazetede haberler incelenmiş, Amerikan Ulusal Arşivi'nde konuyla ilgili resmi yazışmalar, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na sunulan raporlar ve Amerikan basınında öne çıkan bazı haberlerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bozkurt Lotus Davası, Mahmut Esat Bozkurt, Türkiye, Fransa, Lahey Adalet Divanı, İngiltere, Amerika

ABSTRACT

The August 2, 1926 collision on the high seas between the Lotus, a French steamer, and the Bozkurt, a Turkish steamer, started first a political and then a legal process between France and Türkiye. The beginning of the Lotus Case, its trial, and then transfer to international court have been the source of much scientific research. This study benefits from the main national sources written on the subject and additionally examines how the USA and Britain, who were not parties to the process, handled the issue. Because no detailed study could be

obtained from American and British sources, this article aims to read the case through the official documents and press of America and Britain and thus set a scientific example of the international perception of this important legal struggle in 1926 for the Republic of Türkiye, which had been newly established and realized its modern legal revolutions. The article examines British archival documents and news articles in many national and local newspapers as sources, especially The Times in the British press, and also benefits from the official correspondence on the subject in the American National Archive, reports submitted to the American Ministry of Foreign Affairs, and some prominent news articles in the American press.

Keywords: Bozkurt-Lotus (The Lotus) Case, Mahmut Esat Bozkurt, Türkiye, France, the International Court of Justice, Britain, America

Extended Abstract

The Lotus Case was a prominent event for the young Republic of Türkiye in the 1920s, because this case gave Türkiye an opportunity after the 1923 Treaty of Lausanne to show the new Turkish State as being contemporary, independent, and equal to other European states in every international area, especially in law. The accident occurred as follows: A collision on the high seas between the French steamer *the Lotus* and the Turkish steamer *the Bozkurt* in 1926 resulted in the sinking of the Turkish vessel and the death of eight Turkish nationals. When the French ship reached İstanbul, the Turkish authorities instituted criminal proceedings against the French officer on watch at the time of the collision (i.e., Lieutenant Desmons). The Turkish Court rejected Desmons' objection that Türkiye had no jurisdiction and, after a trial, sentenced him to 80 days in prison and a fine of 22 pounds. The French Government evaluated Türkiye's action as a violation of international law and demanded reparations. The arguments put forward by the two parties involved whether or not Türkiye had any jurisdiction to prosecute the case according to the principles of international law. Türkiye and France agreed to refer this dispute over jurisdiction to the Permanent Court of International Justice. In court, then Minister of Justice Mahmut Esat Bozkurt represented the Turkish side. The court ultimately decided that Türkiye had not violated international law by instituting criminal proceedings against Desmons. The case was followed with great interest by Britain and America. These two countries made statements about the case both in their official papers and their press. For instance, the British press frequently reported on the event based on French newspapers. In addition, the press made some comments against Türkiye, using words such as "arrogant" and "capricious" to define Türkiye's attitude toward British authors. While British newspapers were making comments about the case and Türkiye, British official documents only made brief mention of how the incident was perceived in terms of the French press. Compared to the British official documents, American official documents dealt with the issue in more detail. For instance, the

American official documents on the issue conveyed the views of both the French press as well as the Turkish press about the case. These documents discussed whether the Turkish courts had been impartial and stated that the International Court of Justice in Hague would ultimately bring a solution to the problem. The American press also stated that the French government had made strong protests and would take more active measures. In addition, the US press talked about how French Prime Minister M. Poincare had found Türkiye's attitude to be a clear violation of international law and how the French government could accept no further delays in liberating Desmons. The US Press also stated France to have all along contended that Türkiye, by arresting an officer on its ship, had set Turkish law, which was applicable solely in its own territorial waters, against the well-recognized rule of international maritime code. This code stated that in the case of an accident, the involved parties were solely under the disciplinary jurisdiction of the admiralty courts of their own countries. In addition, the American press asserted that Türkiye had given in and turned over the affair to the international court due to Premier Poincare's ultimatum to Türkiye regarding Desmon's release. When the Permanent Court of International Justice ultimately declared that Türkiye's actions had not constituted a violation of the principles of international law, some American newspapers interpreted this result as a success for Turkish policy. As mentioned before, Türkiye had signed the Treaty of Lausanne in July 1923. One of the successes of this peace treaty was the abolishment of capitulations. As a result, the Lotus Case ruling in favor of Türkiye is understood again to exemplify how the capitulations had come to an end. With the example of the Lotus Case, all European states, especially France, understood once again that the old Ottoman State had come to an end and that the new Turkish Republic had been born with its own independence and contemporary principles.

Giriş

Lozan'dan 3 yıl sonra, 2 Ağustos 1926 tarihinde Kuruçeşme'den Mersin'e gitmek üzere hareket eden Bozkurt gemisi, Beyrut'tan hareket edip İstanbul'a doğru yola çıkan "Masejeri Maritim" şirketine ait Fransız bandıralı "Lotus" gemisi ile Midilli Adası yakınlarındaki Sığır limanı önünde 23:30'da çarpıştı. Çarpışmada 8 Türk vatandaşı hayatını kaybetti. Lotus, kazada yaralanan yolcularla birlikte İstanbul limanına geldi, daha sonrasında Fransa'ya geri dönerken, Deniz Şubesi Müdürü Cami Bey olayla ilgili incelemeleri başlattı. Lotus kaptanı Jan Desmons¹, Bozkurt'un süvarisi Hasan Kaptan ve üç Fransız tayfası sorgulandı. Sorgulama sonrasında Desmons ve Hasan Kaptan tutuklandı.² Olayın açık denizde olması, Fransız kaptanın Türkiye Cumhuriyeti Devleti mahkemesi tarafından tutuklanması, Türkiye ve Fransa arasında diplomatik yazışmalara konu oldu.³ Ayrıca Fransız basını Türkiye karşıtı ağır eleştirel ifadeler kaleme alarak Türklerin devletlerarası hukuka vakıf olmadıklarını belirtti.⁴ Fransa'nın Türkiye büyükelçisi, Fransız hükümrânlığı altındaki bir geminin kaptanının tutuklanamayacağı iddiasıyla Fransız kaptanın tahliyesi ile ilgili girişimlerde bulundu. Ancak bu girişim sonuçsuz kaldı. Bunun üzerine Fransız Dışişleri Bakanlığı'ndan Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 25 Ağustos 1926 tarihli notada Türk makamlarının bu olaydan dolayı Fransız kaptanı tutuklayamayacağını, bu tutuklamanın hukuk kurallarına aykırı olduğunu ve Fransa ile Türkiye arasında tatsızlık doğuracağını bildirdi. Bu nota üzerine Türkiye Cumhuriyeti yargının bağımsız olduğunu ve mahkemeye hiçbir suretle müdahale edilemeyeceğini ifade eden cevabi notasını Fransız Hükümeti'ne gönderdi.⁵

Dava süreci devam ederken uzmanlardan oluşan heyetin yaptığı soruşturma sonrasında iki taraf da hatalı bulundu. İstanbul Savcısı Fuat Bey, iddianamenin hazırlanması için Cemil Bey'i görevlendirdi. İddianamede her iki kaptanın da yeni Ceza Yasası'nın 383. ve

1 Bazı kaynaklarda "Demons", bazı kaynaklarda da "Desmons" olarak geçmektedir. Bu çalışmada yabancı arşiv ve gazetelerde geçtiği şekilde "Desmons" olarak kullanılmıştır.

2 Şaduman Halıcı, *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s. 351-352; Alvin K. Anil, vd., "The Evaluation of Principles Involved in The Lotus Case, *Legal Lock Journal*, S. 1, No. 4, s. 86.

3 Bu yazışmalar için bkz. Tarık Ziya İşıtman, *Mahmut Esat Bozkurt Hayati-Şahsiyeti-Eserleri*, Güneş Basım ve Yayınevi, İzmir, 1944, s. 26-30.

4 Tarık Ziya İşıtman, *Mahmut Esat...*, s. 19; Sercan Alabay, "95. Yıldönümünde SS Lotus Bozkurt Davasına İlişkin Fransız Basınında Çıkan Bazı Haberlere Dilsel Bir Bakış", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 10, No. 3 (2021), s. 866.

5 Gülseren Akalın, "Bozkurt-Lotus Davası ve Atatürk", *Atatürk Araştırma Merkezi Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi (Bildiriler)*, C. II, Ankara, (2005), s. 1555

455. Maddeleri⁶ gereğince cinayetle yargılanması talep edildi ve ilgili iddianame Hatemi Bey'e gönderildi.⁷ Kaptanların ağır cezada yargılanmasına karar verildi. Aynı günlerde "Fransız Denizcilik Cemiyeti" de yaşananlar dolayısıyla Fransa hükümetine başvurdu. Başvuruda ilgili olay Türk karasuları dışında gerçekleştiğinden Türkiye'nin herhangi bir yargı yetkisine sahip olmadığı belirtildi. Fransa hükümetinin Türk hükümetine müdahalede bulunmasını istedi. Fransız Başbakanı M. Poincare ve hükümetinin de bu iddiayı benimsemesiyle birlikte Bozkurt-Lotus olayı uluslararası siyasal bir zemine taşındı.

Ağır Ceza Mahkemesi, 28 Ağustos 1926'da her iki kaptanı Ceza Yasası'nın 383. ve 455. maddelerine göre yargılamaya tabi tuttu. Gerçekleştirilen sorgulamada Desmons, Türk mahkemesinin kendisini yargılayamayacağını mahkeminin buna yetkisi olmadığını ifade etti. Sorgulama neticesinde mahkeme, Lotus tayfalarının da dinlenilmesine ve kaptanların tutukluluk halinin devamına karar verdi ve duruşmayı 11 Eylül tarihine erteledi. Desmons'un tutukluluk halinin devam etmesi Fransız kamuoyunda sert tepkilere yol açtı. Fransız Dışişleri Bakanı Briand, Türkiye Elçisi Fethi Bey ile temasa geçti ve Desmons'un tutukluluk haline son verilmesini istedi. Türk basını ise Fransız basının taktığı tavrı doğru bulmayanlar ile Fransa ve Türkiye arasındaki ilişkileri zedelememek adına Desmons'un serbest bırakılmasının daha iyi olacağını yazanlar arasında ikiye bölündü. Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) ise geri adım atmanın Türkiye'nin uluslararası saygınlığı açısından olumlu sonuçlar doğurmayacağına, Lozan'da kapitülasyonların kaldırılmasıyla sağlanan tam bağımsızlığın zarar göreceğine dikkat çekiyordu.⁸ Konuyla ilgili olarak Mustafa Kemal ve İsmet Paşa ile görüşen Mahmut Esat, davanın Lahey Adalet Divanı'na götürülmesi konusundaki görüşünü ilterek, Türkiye'nin haklılığını uluslararası mahkemede çözümlenmenin hukuksal olarak dava

6 383. madde: "Bir kimse tedbirsizlik veya dikkatsizlik veya sanat ve meslekte tecrübesizlik veya nizam ve emir ve kaidelere riayetsizlik neticesi olarak bir yangına veya batmaya ve deniz kazasına veya umumi bir tehlikeye mutazammın tahribata ve musibetlere sebebiyet verirse otuz aya kadar haps ve yüz liraya kadar ağır cezayı nakdiye mahkum olur. Eğer bu fiilden bir şahsın hayatınca tehlike hasıl olursa altı aydan bir seneye kadar haps ve elli liradan yüz elli liraya kadar ağır cezayı nakdiye ve bundan ölüm vukua gelirse beş seneden fazla olmamak üzere haps ve yüz liradan beş yüz liraya kadar ağır cezayı nakdiye mahkum olur.

455.madde:"Tedbirsizlik veya dikkatsizlik veya meslek ve sanatta acemilik veya nizam ve veamir ve talimata riayetsizlik ile bir kimsenin ölümüne sebebiyet veren şahıs bir seneden dört seneye kadar hapis ve otuz liradan ikiyüz liraya kadar ağır cezayı naktiye mahkum olur. Eğer fil bir kaç kişinin mecruiyetine sebebiyet vermiş...ise iki seneden sekiz seneye kadar hapis ve iki yüz liradan aşağı olmamak üzere ağır cezayı nakdiye mahkum olur." Şaduman Halıcı, *Yeni Türkiye...*, s. 353.

7 Şaduman Halıcı, *Yeni Türkiye...*, s. 354.

8 Mahmut Esat Bozkurt, 1892 yılında Kuşadası'nda doğmuş, İstanbul Hukuk Mektebini bitirdikten sonra İsviçre'de öğrenim görmüştür. Daha sonra İstiklal Savaşı'na katılmak üzere yurda dönmüş, birinci dönemden 1943 yılındaki ölümüne kadar İzmir milletvekilliğini sürdürmüştür. Lozan Barış görüşmelerine katılan heyette olan Mahmut Esat Bey, 1922-1923 yıllarında İktisat Bakanlığı'ndan sonra Batılılaşma hareketlerinin somut göstergeleri olan Atatürk'ün hukuk devrimlerinin yapıldığı dönemde, 1924-1930 arası Adalet Bakanlığı yapmıştır. Bozkurt-Lotus davasında da Türk temsilcisi olarak görevlendirilmiştir. Durmuş Tezcan, "Bozkurt- Lotus Davasının Önemi ve Yeri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 4, (1994), s. 269-270.

kazanılsa da kazanılmasa da Türkiye'nin onurunu ve şerefini zedelemeyeceğini ifade etti.⁹ Mahmut Esat, ayrıca gazetelere konu hakkında şu beyanatı verdi:

*"Davamızda çok haklıyız. Böyle kati ve samimi bir kanaatle hakkımızı müdafaaaya gidiyoruz. Şu kadarını söyleyebilirim ki, Türk adliyesinin "Bozkurt-Lotus" hadisesinde kullandığı yetki, benzer vakalarda bütün medeni milletlerce kabul edilen ve tatbik olunan usulün aynıdır. Fransızlar bizzat böyle hareket etmişler ve etmektedirler. Türk milleti de aynı hakkı kullanmaktan başka bir şey yapmış değildir. Bağımsızlığına sahip medeni bir millet sıfatıyla böyle hareket etmeliğimiz icap ederdi ve öyle yapıldı. Devletler hukuku esaslarına muhalif hareket etmedik. Türk adliyesi en medeni ve hukuk sahasında en ileri milletlerin kanunlarıyla, teşkilatıyla ve zihniyetiyle donanmıştır. Bozkurt-Lotus davasını böyle görmek ve bu bakımdan anlamak lazımdır. Çünkü dava bu esaslara göre idare edilmiştir."*¹⁰

Mahmut Esat yine konuyla alakalı olarak bir başka beyanatında şu ifadeleri kullandı:

*"...Mesele bazılarınca belki küçük görünebilir. Fakat hakikat Türk adliyesinin medeni milletler adliyesine eş olarak bağımsızlık davasıdır. Fazla bir şey istediğimizde yoktur. Bazı Fransız gazetelerinin ve bazı insaflı Fransızların itiraf ettikleri üzere kapitülasyonlara alışık olanların Lozan Barış Antlaşması icabınca memleketimizde Türklüğün lehine meydana getirilen yeni vaziyete alışmaları zordur. Fakat Türk Milleti eski devirlerle alakadar en küçük bir ananenin iadesine razı olamaz. Dikkat etmek lazımdır ki, bu cephede açılacak en ufak bir gedik milletin hakimiyeti hesabına çok acı teamüllere varabilir. Mazinin bu teamülleri ise meçhulümüz değildir. Davamızın her medeni millete yapılan muamelenin bizden esirgenmesine tahammülü yoktur. Buna tahammül etmemek bizim hakkımızdır. Hakkımızı müdafaa ediyoruz."*¹¹

Her iki beyanattandan da anlaşılacağı üzere Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Mahmut Esat Bey için mesele sadece bir kaza davası değil, ülkenin bağımsızlığı meselesidir. Lozan'da büyük mücadeleler ile kaldırılan kapitülasyonların rüyasını başka devletlere bir daha gördürmeme meselesidir. Mahmut Esat'ın kararlılığı ve Türkiye'nin tutumundan en ufak bir şüphe duymaması sonucunda hükümet, Bozkurt-Lotus davasının Lahey Adalet Divanı'na götürülmesini kararlaştırdı. Davayı takip, müzakere ve müdafaa için Mahmut Esat Bey görevlendirildi. Dışişleri Bakanlığı'nın 22 Eylül 1926 tarihinde Mahmut Esat Bey'e bu konuda yetki vermesi önerisi İcra Vekilleri Heyeti tarafından aynı gün kabul edildi.¹²

9 Kemal Arıburnu, *Atatürk ve Çevresindekiler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995, s. 24-25; Tarık Ziya İşıtman, *Mahmut Esat...*, s. 19-20.

10 Şaduman Halıcı, *Mahmut Esat Bozkurt*, Toplu Eserler II, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 468.

11 Şaduman Halıcı, *Mahmut Esat Bozkurt...*, s. 471

12 Bozkurt-Lotus Vapurları'nın çarpışması sonucu Fransa ile doğan ihtilafın halli için Adliye Vekili Mahmud Esad Bey'e yetki verilmesi hakkındaki karar için bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu: 30.18.1.1. Yer No: 21.60.17. (22.09.1926); *BCA*, Fon Kodu: 30.18.1.1. Yer No: 25.42.4. (06.07.1927).

Türkiye, konuyu Lahey Adalet Divanı'na götürmeye hazırlanırken Fransa, Desmons'un serbest bırakılması talebini yineledi. Mahmut Esat'ın liderliğinde, Dışişleri Bakanlığı hukuk müşavirleri ile Devletler Hukuku Profesörü Cemil ve Ceza Profesörü Baha Beylerden oluşan bir komisyon Desmons'un kefaletle serbest bırakılması talebini değerlendirdi. Ancak mahkeme, olay aydınlığa kavuşturuluncaya kadar kaptanın tutukluluk halinin sürmesine karar verdi. Mahkeme bu karar ile Fransa'ya serbest bırakılma taleplerinin reddedildiğini, kovuşturmanın kendi yargılama yetkisinde olduğunu, ancak yine de Fransa Hükümeti'nin bazı tereddütleri var ise konunun Lahey Adalet Divanı'na götürülebileceğini belirtti. Fransa da konuyu Lahey Adalet Divanı'na götürmeyi kabul etti; ancak Desmons'un dava sonuçlanıncaya kadar kefaletle serbest bırakılması talebini yineledi. 11 Eylül'de yargılamaya devam edildi, bununla birlikte Desmons 13 Eylül'de altı bin lira kefaletle serbest bırakıldı ve yargılamanın tutuksuz devam edilmesine karar verildi. 14 Eylül'de yapılan yargılama sonucunda Desmons, iki ay yirmi gün hapse 22 lira ağır para cezasına, Hasan Kaptan ise dört ay hapis ve 33 lira ağır para cezasına çarptırıldı. Ankara'da ise Mahmut Esat Bey'in başkanlığında Profesör Cemil Bey ile Hukuk Müşaviri Veli Bey'in Lahey'e gitmesi kararlaştırıldı. Türk heyeti, 23 Eylül'de İstanbul'dan Cenevre'ye hareket ettiler. 27 Eylül'de Cenevre'ye ulaşan Türk heyeti, Fransız heyeti ile birlikte tahkimname imzalayıp, Lahey Adalet Divanı'na verdiler.¹³ Türk Hükümeti'nin Lahey Adalet Divanı'na müracaat etmeye karar vermesi sonrası Mahmut Esat'ın teklifi üzerine bir Türk hakim mahkeme üyesi olarak katılmasına karar verilmiştir. Zira dava bir oy farkla kazanıldığı için bu karar davayı kazanmanın anahtarı olacaktır. Hükümet bu azalığa İstanbul hakimlerinden Feyzi Daim Bey'i tayin

13 Bozkurt-Lotus vapurlarının çarpışmasından dolayı Fransız Hükümeti ile düzenlenen sözleşmenin kabulü hakkındaki karar için bkz. *BCA*, Fon Kodu: 30.1.1.1. Yer No: 21.71.17 (24.11.1926). Tahkimname için bkz. Mustafa Balcioğlu, vd., *Bozkurt-Lotus Davası*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, s. 14-16. Falih Rıfıkı Atay, "Çankaya" adlı kitabında tahkimnamenin imzalanışını şöyle anlatmıştır: "*Fransa ile aramızda bir Bozkurt hâdisesi çıktı idi. Bin türlü tartışmadan sonra işi La Haye mahkemesi kararı ile halletmekte mutabık kalmıştık. Adalet Bakanı rahmetli Mahmut Esat ve bir arkadaşı İsviçre'ye gittiler. Orada meşhur Fransız hukukçusu Fromageot ile buluşacaklar ve bir tahkimname hazırlayacaklardı. Meselenin en nazik tarafı da bu tahkimname idi. Fromageot öyle şartlar ileri sürmüştü ki eğer tahkimname bu şartlar üzerinden yapılırsa, davayı kaybedeceğimize asla şüphe yoktu. Bizimkiler bir uzlaşma çaresi bulamamışlar. Dış Bakanlığı vasıtası ile Atatürk'e durumu anlatmışlardı. Geldikten sonra bize hikâye ettiğine göre Mahmut Esat tamamıyla ümitsiz, yatak odasına çekilmiş bekliyordu. Bir tesadüf olarak Hâkimiyet-i Milliye gazetesine ait bir iş için Siirt Milletvekili Mahmut'la beraber Çankaya'ya gitmiştik. Rahmetli lider yemek salonundaki ocağın başında kitap okuyordu. Bizi dinlemeğe başladıktan biraz sonra Dış Bakanlığından geldiler. Mahmut Esat'ın şifresini kendisine verdiler. Sabırla, uzun uzun dinledi. Düşündü, taşındı. Fromageot'un şartlarını âdeta tersine çeviren bir telgraf dikte etti. Sonuna da, eğer Fransızlar buna razı olmazlarsa Türk heyetinin hemen geri dönmesine dair bir cümle ilâve etti. Konuşmamızı bitirmiş, Mahmut'la beraber yola çıkmıştık: - Canım, dedim, Paşamızın dehasına şüphe yok ama hukukçu da değil. Atatürk'ü benden daha önce tanımış bekliyordu. - Öyledir o dedi. Ertesi gün tahkimnamenin Atatürk'ün diktesine göre yapılmasına Fromageot'un razı olduğu haberi geldi. Meclis pek neşeli idi. Dayanamadım: Bir gün önce kendisinden ayrıldıktan sonra Mahmut'la aramızda geçen konuşmayı olduğu gibi anlattım. Güldü: - Doğrudur, dedi, ben hukuk pek bilmezsem de, Bozkurt için Fransa'nın Türkiye ile bir mesele çıkarmayacağını bilirim." Falih Rıfıkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 630-631*

etmiştir.¹⁴ Davanın seyri konusunda Feyzi Daim'in mahkeme üyesi olması kadar tahkimname de etkili olmuştur. Fransızların daha önce hazırladığı tahkimnamede Bozkurt-Lotus olayına yönelik Divan'a şu soru yöneltilmişti:

“Türkiye, Kaptan Jan Desmons'u tutuklamakla devletler arası hukuka uygun hareket etmiş midir?” Olayın divana bu şekilde sunulmasının Türkiye aleyhine olacağını öngören Mahmut Esat Türkiye'ye kanıtlayıcı yükümlülüğü getiren bu soruyu beğenmemiş, karşı önerisini sunmuş ve kabul ettirmişti. Buna göre kabul edilen tahkimnamede soru şu şekli almıştı:

“Türkiye Kaptan Jan Desmons'u tutuklamakla devletler arası hukuka aykırı hareket etmiş midir?”¹⁵ Böylece iddayı kanıtlayıcı yükümlülüğü Fransa'ya bırakılmıştır.

Lahey Adalet Divanı'nda Fransa, olayın Türk toprakları ve karasuları dışında meydana geldiğini ve Türk mahkemelerinin açık denizde Fransız gemisi üzerinde işlenen bir suçla ilgili davaya bakmaya yetkili olmadığını öne sürmüştü. Türkiye ise 6 Ağustos 1927 günü verdiği cevapta uluslararası hukuk ilkelerinin devletlere kendi toprakları haricinde kanunların cinayet saydığı bir suçu gerçekleştirdikten sonra ülkeye gelen bir vatandaşın yargılama hakkı olduğunu, ilgili çarpışmanın da bu nitelikte olduğunu belirtti. Ayrıca Fransa'nın cezaya çarptırılmış olan Lotus'un nöbetçi kaptanının kefaletle serbest bırakılmasını istemesinin, Türkiye'nin adli yetkisini tanıdığı anlamına geldiğini de ekledi. Bunun yanı sıra, kazada ölenlerin eşlerinin ve çocuklarının Türk adaletine başvurmaları ile davanın açıldığını, o sırada her iki geminin kaptanının kendi istekleri ile geldikleri Türk topraklarında buldukları için tutuklandığını ve yargılandığını söyledi.¹⁶ Mahmut Esat Bey, dava boyunca Fransızların aynı iddiaları savunması üzerine, Türkiye'de yapılan yargılamalarda Türk mahkemelerinin eşitliği bozmadan davrandığını, kapitülasyonların Lozan Barış Antlaşması'nın 28. maddesi ile kaldırıldığını savundu.

Divan, bu soruna ilişkin kararını 7 Eylül 1927'de açıkladı. Lozan Barış Antlaşması'nın 28. ve ona ekli olan “İkamet ve Adli Yetki Sözleşmesi'nin” 15. maddelerine gereğince kapitülasyonların kalktığı belirtilmiş ve Türk adli makamlarının bu davaya bakma yetkisini sınırlayacak uluslararası bir kuralın da bulunmadığı açıklanmıştı. Böylece divan, Türk tarafını haklı bularak kaptan Desmons'un tazminat talebini reddetti. İlgili kararda şöyle deniliyordu:

14 Lahey Adalet Divanı'nda görülecek olan Bozkurt-Lotus meselesinde hükümetimizi İstanbul Birinci Hukuk Mahkemesi Başkanı Feyzi Daim'in temsil etmesi hakkındaki karar için bkz. *BCA*, Fon Kodu: 30.18.1.1. Yer No: 22.82.21. (12.01.1927).

15 Gülseren Akalın, “Bozkurt-Lotus Davası ve Atatürk”, s. 1558.

16 Gülseren Akalın, “Bozkurt-Lotus Davası ve Atatürk”, s. 1559.

“*Divan: Hususat-ı atiyeye vicahen ve aranın inkısamı neticesinde Reisin rey’-i munzamına binaen ekseriyetle karar vermiştir şöyle ki:*

1.2 Ağustos 1926 tarihinde Fransız Lotus vapuru ile Türk Bozkurt vapurları beyinde vukua gelen müsademe neticesinde ve Fransız vapurunun İstanbul ‘a vusulünü müteakib Türk kanunlarına tevfiikan Lotus vardiyasında kumanda eden mülazım Desmons aleyhine Bozkurt rakeblerinden sekiz Türk tebaasının ölümü dolayısıyla takibat-ı cezaiye icra etmekle Türkiye 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan İkamet ve Salahiyet-i Kazaiye Ahidnamesinin 15inci maddesi hilafında Hukuk-ı Düvel prensiplerine mugayir hareket etmemiştir;

2. Binaberin Türkiye’nin mülazım Desmons aleyhine takibat icra etmekle hukuk-ı düvel prensipleri hilafına hareket ettiğinin tahakkuku şartıyla mumai leyhe itası tezekkür edilecek olan tazminat hakkında ita-yı karara lüzum görmemektedir.”¹⁷

Karar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde uygulanan hukuk sisteminin egemenlik haklarına dayalı çağdaş hukuku referans aldığıın kanıtı ayrıca da kapitülasyonlar döneminin geride kaldığının belgesi idi.¹⁸

Tarık Ziya İşıtman, Mahmut Esat Bozkurt adlı eserinde, Mahmud Esat’ın Adliye Bakanı olarak, devlet adamı sıfatıyla başardığı bu işin değerinin çok büyük olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

“Lozan’dan 3 yıl sonra, bir Türk vapuru bir Fransız vapuru ile açık denizde çarpışıyor. Türk vapuru batıyor. Sekiz Türk’ün canı da kayboluyor. Lotus vapuru İstanbul’a gelince Türk adliyesi hadiseye el koyuyor. Fransız büyükelçiliği kaptanın serbest bırakılmasını istiyor, biz adliyeye hükümetin hiçbir suretle müdahale edemeyeceği cevabını veriyoruz. Fransız matbuatı işi kızıştırıyor. Türkiye’nin aleyhinde şiddetli yazılar yazılıyor.

...Bu esnada Mahmut Esat heyecan içindedir. Adliyemizin tuttuğu yolun doğruluğundan emindir. Kuvvetli hukuk tahsili milli şeref ve haysiyete taalluk eden meselelerdeki hassasiyeti ona istikametini kolayca tayin ettiren bir yıldız sabıtlığı ile rotasını şaşırtmıyordu. Gazetelerimiz, hukukçularımız arasında, tereddüde düşenler, acaba haksız mıyız? Desmons’u serbest bırak sak iyi olur diyenler de vardı. Mahmut Esat herkesi ikna etmeye çalışıyor ve bu meselelerde geri çekilmenin hem milletlerarası itibarımızı sarsacağını, hem de çok sevdiği ve inandığı Başvekilinin Lozan’da binbir müşkülata kaldırdığı adli kapitülasyonlara Türkiye kapılarını yeniden aralamak olacağını söylüyordu.”¹⁹

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Lozan Barış Antlaşması ile yüzyıllar boyu süren ve egemenlik haklarını sınırlayan kapitülasyonlar meselesini ortadan kaldırmıştır.

17 Mustafa Balcıoğlu vd., *Bozkurt - Lotus Davası...*, s. 518.

18 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s. 226.

19 Tarık Ziya İşıtman, *Mahmut Esat...* s. 20.

Cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal Atatürk tarafından gerçekleştirilen çağdaş, laik ve demokratik devrimlerle Lozan'da elde edilen başarı daha da kalıcı hale getirilmiştir. Özellikle hukuk alanında yapılan devrimler devletin çağdaş bir yapıya kavuşmasında büyük önem taşımıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında atılan adımlar kısa bir sürede büyük kazanımlar elde edilmesine sebep olmuştur. Bozkurt-Lotus davası dolayısıyla Lahey Adalet Divanı'nın vermiş olduğu Türkiye lehindeki karar da bu kazanımların önemli örneklerinden birini teşkil etmiştir. Türkiye'nin yalnızca kendi ülkesinde suç işleyen vatandaş ve yabancıları değil yurt dışında bir Türk vatandaşına karşı suç işleyen yabancıya karşı dahi yargılama yetkisine sahip olduğu ve bunun da uluslararası hukuka uygun olduğu böylece kanıtlanmıştır.²⁰

1. İngiliz Resmî Belgelerinde ve Basınında Bozkurt-Lotus Davası

İngiliz resmî belgelerinde Bozkurt-Lotus Davasına, konuya ilişkin Fransız basınının tutumuna değinilen 14 Eylül tarihli bir yazıda tesadüf edilmektedir. Özellikle Fransız kaptan Desmons'un Türk mahkemeleri tarafından kefalet ile serbest bırakılmasının Fransız Başbakan Poincare'nin ısrarcı tutumu değil Türk mahkemesinin tarafsız ve adil yargılaması sonucu olduğu kanısına varılmıştır. Oysa ki Fransız basınının bu serbest bırakılma kararını Poincare'nin güçlü diplomasi tavrına bağladığı belirtilmiştir.²¹

İngiliz basını konuyu Türk-Fransız ilişkileri perspektifinden ele almakta ve bu dava ile birlikte iki ülke ilişkilerinde soğuk rüzgarlar estiğini, Fransız basınının özellikle Desmons'un tutuklanmasına karşı çok sert tepkiler ortaya koyduğunu ifade etmektedir.²² 6 Eylül 1926 tarihli "The Times", Fransız dış politikasının etkisiyle Türkiye'nin konuyu Lahey Adalet Divanı'na götürmeye razı olduğunu, fakat Desmons'u serbest bırakmayı reddettiğini ve bu konunun Fransa Türkiye arasındaki ilişkileri zorlaştırdığını belirtmiştir. Oysaki Türkiye davayı Lahey Adalet Divanı'na götürmeyi Fransa'ya kendisi önermiş, bu konuda Türkiye ikna edilmek durumunda kalmamıştır.²³ Aynı gazete, 10 Eylül 1926 tarihinde de konuyu yeniden ele almış, Fransız basınının önemli yayın organlarından "Temps" in Türkiye için "*Ankara hükümetinin yöntemlerini tarif edecek kadar sert kelimeler yoktur*" ifadelerine yer vermiştir.²⁴

20 Mehmet Akzambak, *Atatürk'ün Devrimci Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt I-II*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005, s. 280.

21 Lord Crewe- Sir W. Tyrell, "Lotus Case", 14 Eylül 1926, Tel. No. 356, FO, 424/265.

22 Fransız basınının Desmons'un tutukluluğundan dolayı kızgın olduğu belirtiliyor. "The Lotus Case", *The Times*, 16 Eylül 1926, s. 4.

23 "The Lotus Case", *The Times*, 6 Eylül 1926, s. 11.

24 "The Lotus Case", *The Times*, 10 Eylül 1926, s. 11.

İngiliz basını tarafından Desmons ve Hasan Efendi'nin İstanbul Asliye Ceza Mahkemesi'nde yargılanmaları yakından takip edilmiştir.²⁵ 13 Eylül tarihli haberde, Desmons'un tutukluluğu hakkında Briand ile Fethi Bey'in görüştükleri belirtilerek, Fransız subayının uzun süre gözaltında tutulmasının son zamanlarda Fransız basınında sert tepkilere yol açtığı söylenerek aşağıdaki ifadelere yer verilmiştir:

*"Mahkeme çok kalabalıktı. Yabancı elçiler, gazeteciler, kazada ölenlerin yakınları... Mahkemede her iki tarafın raporları savunuldu. Desmons'un suçlu olmadığını ve kazanın Bozkurt yüzünden olduğu Fransız tezi savunuldu. Uzman kanıtları Türk donanma otoriteleri tarafından mahkemeye sunuldu. Türk tezi her iki geminin de suçlu olduğu yönünde idi. Lahey'e başvuru yapıp yapılmayacağı bilinmiyor. Tek gerçek Desmons'un Ağustos başından beri tutuklu olduğu."*²⁶

İngiliz basını, Eylül ayı içerisinde konu hakkında Fransız Başbakanı M. Poincare'nin Büyükelçi Fethi Bey ile görüşmesine, Desmons'un tutukluluğuna son verilmesi için Fransız hükümetinin ve basınının Türkiye'ye baskı yaptığına değinmiştir. Özellikle davanın Lahey Adalet Divanı'na götürülmesine karar verilmesine rağmen Fransa, vatan-daşının serbest bırakılacağından emin olmak istiyor yorumları dikkat çekmektedir.²⁷

İngiliz basını, Fransa ve Türkiye'nin davayı Lahey Adalet Divanı'na taşıma noktasında anlaşacağını, ancak Fransa'nın tutukluların derhal serbest bırakılmasını istemesine rağmen Türk mahkemesinin soruşturmaya bir süre daha devam ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Desmons'un Türk mahkemeler tarafından tutuksuz yargılanmak üzere tahliye edilmesini de sayfalarına şöyle taşımıştır:

*"... Seksen gün hapis cezasına çarptırılan Fransız bandıralı Lotus'un ikinci kaptanı Lieut Desmons Temyiz Mahkemesi kararını verinceye kadar serbest kalacak."*²⁸

*"Uyuşmazlık Lahey mahkemesine sunulacak. Burada, Türk Hükümeti'nin, yenilenen Fransız beyanlarına cevaben, Lotus anlaşmazlığını Lahey Uluslararası Adalet Divanı'nın kararına sunmayı teklif ettiğine dair İstanbul'dan tavsiyeler alınmıştır. Paris'ten gelen haberlere göre Fransız hükümeti bu öneriyi kabul edecek gibi gözüküyor."*²⁹

25 "The Lotus Case", *The Times*, 25 Eylül 1926, s. 9.

26 "The Lotus Case", *The Times*, 10 Eylül 1926, s. 11.

27 "France Troubles-The Lotus Case", *Sheffield Daily Telegraph*, 13 Eylül 1926, s. 5; "Sentenced French Officer", *Western Daily Press*, 17 Eylül 1926, s. 12; "Sentence On French Liner Officer", *The Citizen*, 16 Eylül 1926, s. 7; "The Affair Of The Lotus", *Belfast Telegraph*, 16 Eylül 1926, s. 6; "The Lotus Case", *Sheffield Daily Telegraph*, 18 Eylül 1926, s. 7.

28 "Sentence On French Liner Officer", *The Citizen*, 16 Eylül 1926, s. 7; "Sentence on French Liner Officer", *Gloucester Journal's*, 18 Eylül 1926, s. 14; "The Lotus Case", *The Yorkshire Post*, 19 Ekim 1926, s. 6.

29 "Lotus Case", *Aberdeen Press Journal*, 4 Eylül 1926, s. 7.

“Türk hükümeti Desmons’un Fransa’ya gitmek üzere İstanbul’dan ayrılmasına karar verdi.”³⁰

“Ağustos’un başından beri İstanbulda tutuklu bulunan Desmons serbest bırakıldı. Türk yetkililer Desmons’u tutuklamaya yetkileri olduğu iddiasıyla onu tutukladılar. Kendi karasularında yüzen başka uluslara ait gemilere karışma hakkı olduklarını iddia ediyorlar. Fransız Dışişleri Bakanı Briand, Türk büyükelçisi Fethi Bey’i Paris’te ağırladı ve tutuklu Fransız devlet görevlisinin Türkiye tarafından serbest bırakılması konusunda ısrar etti. Türk hükümeti, Lahey’deki tahkim mahkemesinden, Türk ceza mahkemesinin konuyla ilgilenme yetkisine karar vermesinin istenmesini önerdi.”³¹

İngiliz basını, Desmons’un Fransa’ya dönüşünün hem yakınları hem de Fransız devlet adamları tarafından büyük bir sevinçle karşılandığını belirtmiştir.³²

Davanın başından sonuna kadar İngiliz basınının gelişmeleri takip ettiğini ve konuyu genel olarak daha çok Fransız gazetelerinin tepkisinden yola çıkarak ele aldığını görmekteyiz.³³ Bazı gazetelerde Türkiye’nin uluslararası kuralları hiçe saydığı ve olağan denizcilik mevzuatına keyfi bir şekilde müdahale ettiği söylemleri de bulunmaktadır. Türkiye’nin bu kaza sonrasındaki tutumunu “keyfi ve kaprisli” bulan yazılar bu anlamda dikkati çekmektedir.

“...Bir İngiliz gemisi ile bir Türk gemisi kaza yapsa aynı durum ortaya çıkar mı? Bazı uluslararası deniz hukuku organları, ortamı açıklığa kavuşturmak için bir karar verebilir ve Türkiye’nin olağan denizcilik mevzuatına bu çok keyfi bir şekilde müdahale etmeye çalışması halinde, sert önlemlerin alınması gerektiğini gösterebilir. Deniz hukuk kuralları uluslararasıdır ve Türklerin kaprisleri, bu kadar eski bir geleneği kesintiye uğratamaz. Belirli bir ülkenin belirli yasaları, karasularında doğal olarak geçerli olabilir. Ancak Türkiye, açık denizdeki yabancı gemilere kendi yasalarını uygulamaya çalışırsa, o zaman ilgili yabancı hükümetlerin bu konuda söyleyecekleri bir şeyler olması gerekir ve onların sözleri “Türk lokumu kadar tatlı olmaz!”³⁴

Bu gibi yazıların yanı sıra, İngiliz basını davayı tüm denizcilik dünyasını etkileyecek düzeyde önemli bulmuştur. Birçok uluslararası davanın çözüme kavuşturulduğu Lahey

30 “The Lotus Case”, *Birmingham Gazette*, 20 Eylül 1926, s. 1

31 “Release Of ‘Lotus’ Officer”, *The Yorkshire Post*, 14 Eylül 1926, s. 10; “The Lotus Case- A Suggested Compromise”, *The Northern Whig and Belfast Post*, 18 Ekim 1926, s. 3.

32 “The Lotus Case - Great Reception for Liberated French Officer”, *Belfast News Letter*, 1 Ekim 1926, s. 6.

33 Dönemin yüksek tirajlı üç Fransız gazetesinin (L’homme Libre, Le Parisien ve Le Petit Journal) davaya ilişkin söylemini ele alan çalışmaya göre, bu gazeteler kazanın hemen ertesinden, davanın nihai kararının açıklanmasına kadar geçen süre içinde hakarete varan sertlikte yorumlar yapmışlardır. Sercan Alabay, “95. Yıldönümünde SS Lotus Bozkurt Davasına İlişkin Fransız Basınında Çıkan Bazı Haberlere Dilsel Bir Bakış” s. 872.

34 “The Lotus Affair”, *Liverpool Journal of Commerce*, 6 Ekim 1926, s. 6.

Adalet Divanı'nın bu sefer de Lotus davasını çözüme kavuşturduğu kabul edilmiş ve Fransa'nın karara tepkisi vurgulanmıştır.³⁵ Temyiz Mahkemesi'nin, Türkiye lehinde verdiği kararın Fransa meclisi tarafından tepki ile karşılanmaması, Fransız Dışişleri Bakanı M. Briand'ın, kararı tereddütsüz kabul edeceklerini ve tahkim mahkemesine olan inançlarının sarsılmayacağını ifade etmesi İngiliz basını tarafından önemli görülmüştür. Ayrıca İngilizler Musul sorunun çözümüne atıf yaparak bu konuda hayal kırıklığına uğrayan Türkiye'nin Bozkurt-Lotus davasını Lahey Adalet Divanı'na götürme isteğini olumlu karşılamıştır.³⁶

2. Amerikan Resmî Arşiv Belgelerinde ve Basında Bozkurt-Lotus Davası

Amerikan resmî arşiv belgelerinde Bozkurt- Lotus davası ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Öncelikle olayın nasıl gerçekleştiği resmî belgelerde ifade edilmiştir. Fransız buharlı vapuru ile küçük bir Türk gemisi olan Bozkurt'un Ege Denizi'nde çarpışma sonucu battığı ve mürettebatından 10 kişi hariç tümünün öldüğü belirtilerek, kaptanların İstanbul'a vardıklarında tutuklandıkları ve o zamandan beri gözaltında tutuldukları belirtilmiştir.³⁷ Belgede tutuklamanın Türk basınına göre haklı görüldüğü, Türk-Fransız ilişkilerinin olay nedeniyle bozulduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte Türk basınında yer bulan haberlere de değinilmiştir:³⁸

“Ticaret Bakanlığı tarafından görevlendirilen bir soruşturma komisyonu, Boz Kurt'un Türk kaptanı ile Lotus'un Fransız nöbetçi zabitanın eşit derecede ihmalkâr davrandıklarını ve uluslararası mevzuatın 19,21,27 ve 29. maddelerine göre suçlandıklarını belirtti. Konu, ilçe başsavcılığına intikal etmiş ve 28 Ağustos'ta duruşma yapılmıştır. Mahkeme, Fransız subayının, açık denizde meydana gelen kazanın sadece Fransız mahkemelerinin yargı yetkisine tabi olduğu yönündeki iddiasını reddetmiştir. “Cumhuriyet” gazetesi, bunun yabancılar arasında kapitülasyon rejimi zihniyetinin devam eden yaygınlığının kanıtı olduğunu söyleyerek, Fransız Ulusal Denizciler Derneği tarafından Türk makamlarına gönderilen Fransız subayının serbest bırakılması için yapılan dilekçeyi alaya alıyor.

Fransız maslahatgüzarı 27 Ağustos'ta Ankara'ya gitti ve yerel olarak bu ziyaretin bu olayla bağlantılı olduğunu varsayılıyor; özellikle de Fransız Dışişleri Bakanı'nın Türk Büyükelçisini tatil yaptığı yerden Paris'e çağırıldığı bildiriliyor.”³⁹

35 “The Lotus Case”, *Sheffield Daily Telegraph*, 10 Ocak 1928, s. 4.

36 “The Lotus Case”, *The Shipley Times and Express*, 12 Kasım 1928, s. 8.

37 İstanbul yerine Konstantinople ifadesi kullanılmaktadır.

38 Davanın, Türk basınında nasıl ele alındığı hakkında bkz. Şule Sevinç Kişi, “Bozkurt Lotus Davası ve Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in Uluslararası Hukuktaki Büyük Zaferi”, *Çaka Bey'den Günümüze Kuşadası ve Çevresinde Türk Tarihi*, ed. Mustafa Yıldırım, Kemal Ramazan Haykıran, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, 2018, s. 276-280.

39 Central File: Decimal File 867.9111/161, Internal Affairs Of States, Public Press, Newspapers, Turkey, Clippings And Items, 26 Mayıs 1926- 11 Mayıs 1927, s. 12.

Söz konusu belgede, Fransız basını tarafından, M. Poincare'nin Türk hükümetine yaptığı baskı sonucu Desmons'un kefaletle serbest bırakıldığı da belirtilmiştir. Devamında, Türk görüşünü Lahey Adalet Divanı'nda savunmak üzere görevlendirilen Türk heyetinin 2 Ekim'de Cenevre'de Fransız heyeti ile temasa geçtiği, bu davada en ilginç olan şeyin ise Ankara'da Fransız hükümetinden Lotus'un nöbetçi subayına İstanbul'daki bu tutukluluk sırasında gösterilen iyi muamele için teşekkürlerinin ifade edildiği bir notun alınması olarak bildirilmiştir.⁴⁰

Amerikan belgelerinde, davanın Türk basını tarafından nasıl ele alındığına da yer verilmiştir. Konuyla ilgili "Cumhuriyet", "Akşam" ve "Milliyet" gazetelerinin yazıları herhangi bir yorum ve değerlendirme yapılmadan aynen aktarılmıştır. Örneğin, bir belgede "Cumhuriyet" gazetesinin Fransa'nın tutumunu eleştirdiği ve bu tutumun gazete tarafından yabancılar arasındaki kapitülasyon rejimi zihniyetinin devamı şeklinde yorumlandığı ifade edilmiş; ancak bu konuda herhangi bir yorum yapmadan davanın seyri ile ilgili gelişmeler nesnel bir biçimde aktarılmıştır:⁴¹

Bozkurt- Lotus davası ile ilgili dikkati çeken bir diğer belgede de Musul sorununa ilişkin olarak uluslararası bir hakem heyetinin huzuruna çıkmayı reddeden Türk hükümetinin, bu meselede Lahey Adalet Divanı'na başvurmayı kendisinin önermesinin ilgi

40 Central File: Decimal File 867.9111/161, Internal Affairs Of States, Public Press, Newspapers, Turkey, Clippings And Items, 26 Mayıs 1926- 11 Mayıs 1927, s. 25.

41 Central File: Decimal File 867.9111/161, Internal Affairs Of States, Public Press, Newspapers, Turkey, Clippings And Items, 26 Mayıs 1926- 11 Mayıs 1927, s. 26.

çekici olduğu belirtilmiştir.⁴² Belgede, “Echo De Turquie”⁴³ dergisinin konuyla ilgili geniş yankı uyandıran başyazısı da yer bulmuştur. “Echo de Turquie” başyazısında davanın Lahey mahkemesine taşınmasının ilgili tarafların bağımsızlığına veya onuruna bir hakaret olarak yorumlanamayacağını ifade etmiş, mevcut davada, ne müzakere ne de yazışma yoluyla çözülemeyen anlaşmazlık, Lahey Adalet Divanı’na taşınmışsa, her iki ülkenin devlet adamlarını tebrik etmek gerekir demiştir. Dergi, Lotus davasının kapitülasyonlarla hiçbir alakasının olmadığını da belirtmiştir.⁴⁴ Belgede, davaya bakan Türk mahkemesinin raporunu sunduğu ve bu rapor neticesinde her iki kaptanın da eşit derecede sorumlu bulunduğu ifade edilmiştir. Yargılamanın tarafsız olup olmadığı tartışılırken bu konuda görüş ayrılıkları olduğu belirtilmiştir. Davanın gerçek detaylarının, Fransız hükümeti tarafından gündeme getirilen Türk mahkemesinin yargı yetkisi soru-

- 42 Central File: Decimal File 867.9111/162, Internal Affairs Of States, Public Press, Newspapers, Turkey, Clippings And Items, 26 Mayıs 1926- 11 Mayıs 1927, s. 19. Musul meselesi Türkiye ve İngiltere’yi sert bir biçimde karşı karşıya getiren Lozan Konferansı’nın en tartışmalı konularından biri olmuştur. Türkiye, Misâk-ı Milli sınırları çerçevesinde Musul topraklarının Türkiye’ye bırakılmasını istemiş, İngiltere ise kendi çıkarlarını gözeterek bunun mümkün olamayacağı tezini ileri sürmüştür. Bu uyuşmazlığı çözmek üzere Lord Curzon, Musul sorununun bir hakem heyetine havale edilmesini önermiştir. Ancak İsmet Paşa, Musul’da bir plebisit yapılmasını istemiş ve Curzon’un bu önerisini reddetmiştir. Lord Curzon da İsmet Paşa’ya cevaben halkın çoğunluğu cahil olan, kısmen göçebe hayatı yaşayan, kuvvetli ırki ve dini inançları bulunan bir ülkede plebisit düzenlemenin uygun olmayacağını dile getirmiştir. Buna ek olarak Curzon, İsmet Paşa hakem heyetini kabul etmezse, İngiliz hükümetinin Milletler Cemiyeti’ni Musul sorununa müdahaleye davet edeceğini söylemiştir. Nihayetinde, 25 Ocak 1923’te Lord Curzon Milletler Cemiyeti’ne bir dilekçe sunmuş ve bu dilekçede Türkiye ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığının en kısa zamanda Milletler Cemiyeti Konseyi’ne getirilmesini rica etmiştir. Konferansın birinci evresinin sonunda İsmet Paşa ve Lord Curzon Musul sorununu doğrudan müzakereler yoluyla çözmekte bu da olmazsa konuyu Milletler Cemiyeti’ne havale etmekte anlaşmıştır. Konunun Milletler Cemiyeti’ne havale edilmesi hususunda TBMM içerisinde bazı milletvekilleri oldukça tepki göstermiş ve bunun Misâk-ı Milli’den taviz vermek anlamına geldiğini ifade etmiştir. Onlara göre zaten Milletler Cemiyeti İngiltere demektir. İngiltere’nin başat rol oynadığı bir cemiyette Türkiye lehine bir karar çıkması da olanaksızdır. Netice itibarı ile konferansın ikinci evresinin sonunda imzalanan Lozan Barış Antlaşması’nda Musul sorunu Türkiye-Irak sınırı bağlamında ele alınmıştır. Buna göre adı geçen sınır, antlaşmanın yürürlüğe girmesinden 9 aylık bir süre içinde Türkiye ve İngiltere arasında dostça çözümlenecektir. Ancak öngörülen süre içinde bir antlaşmaya varılmazsa, sorun Milletler Cemiyeti’ne götürülecek ve orada çözüme kavuşturulacaktır. Bu arada ilgili taraflar sınır değişikliği konusunda her hangi bir değişikliğe yönelik hareket içinde olmayacaklardır. Dolayısıyla Türkiye, İngiltere’nin hakim olduğu Milletler Cemiyeti’ne konuyu götürmekte başlangıçta tehlike görüp bu teklife sıcak bakmasa da nihayetinde kalıcı barışın önündeki bu büyük engeli ortadan kaldırmak üzere uzlaşa sağlanmıştır. Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 306-311; Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 215-222; Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017, s. 148-155; Mustafa Budak, *99 Soruda Lozan*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018, s. 95; Kenan Özkan, “Lozan Konferansında Ele Alınan Konular ve Çözüm Yolları”, *50 Soruda Lozan Konferansı ve Barış Antlaşması*, ed. Çağrı Erhan, Altınbaş Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2023, s. 233-249.
- 43 L’echo De Turquie, Ankara’da Cumhuriyet döneminde yayınlanan ilk Fransızca dergidir. Francois Georgeon, “Kemalist Dönemde Türkiye’de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış (1919-1938)”, (Çevrimiçi), s. 325, <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/368/tur, 04.05.2023>.
- 44 Central File: Decimal File 867.9111/161, Internal Affairs Of States, Public Press, Newspapers, Turkey, Clippings And Items, 26 Mayıs 1926-11 Mayıs 1927, s. 19.

nyula tamamen gölgede kaldığı da belgede dile getirilen diğer bir husustur. Konunun Lahey Adalet Divanı'na götürülmesi de sorunu çözecek bir adım olarak değerlendirilmiştir.⁴⁵

Amerikan basını Bozkurt-Lotus davasını yakından takip etmiştir. Basında kaza ve sonrasında gelişmeler kamuoyuyla paylaşılmıştır. Örneğin kazanın nasıl gerçekleştiği, Fransız başbakanının, gemi kaptanı Desmons'un serbest bırakılmasıyla ilgili Türkiye'den talebi ve bu talebin karşılığında olumsuz bir tepki aldığı, Desmons'un Türk mahkemeler tarafından kefaletle serbest bırakıldığı ve Fransa'ya hareket ettiği gibi bilgilere yer verilmiştir.⁴⁶ Bunun yanı sıra Amerikan basınında, Fransa'nın Türkiye'nin tutumunu sert bir şekilde eleştirdiği ve Türk mahkemelerinin Desmons'u tutuklamasının ve yargılamasının uluslararası hukuka aykırı olup olmadığı tartışmaları da gündeme getirilmiştir.⁴⁷ Fransız deniz kaptanlarının Desmons'un tutuklanmasından duydukları rahatsızlığı Fransız Başbakanı Poincare'ye çektikleri bir telgrafla bildirdikleri ve telgrafta tüm Fransız denizcilerinin durumdan kaygı duydukları ifade edilmiştir.⁴⁸ Amerikan basınında dava ile ilgili altı çizilen diğer bir husus, davanın Lahey Adalet Divanı'na taşınması olmuştur.⁴⁹ Türkiye'nin Lahey Adalet Divanı'nda kendi tezini savunmak için hazırlık yaptığı belirtilirken Fransa'nın sert tepkisi karşısında Türkiye'nin savunmasının merak uyandırdığı ifade edilmiştir.⁵⁰ Yer alan bir başka habere göre Fransa, Türkiye'ye Desmons'un serbest bırakılması ile ilgili bir talepte bulunmuş, Türkiye'nin önerisi ve Fransa'nın bu öneriyi kabul etmesi ile dava uluslararası mahkemeye taşınmıştır.⁵¹ İlgili basında yer alan haberlerde daha çok Fransa'nın tezine yer verildiği ve Türk mahkemelerinin tutumunun ve yargı yetkisinin sorgulandığı gözlenmiştir.⁵² Davanın uluslararası

45 Central File: Decimal File 867.9111/161, Internal Affairs Of States, Public Press, Newspapers, Turkey, Clippings And Items, 26 Mayıs 1926-11 Mayıs 1927, s. 23.

46 "Desmons Leave Turkey for France", *The New York Times*, 21 Eylül 1926, s. 21; "Poincare Demands Release for Desmons", *The New York Times*, 13 Eylül 1926, s. 18; "France Sends Stern Protest to Turkey", *The New York Times*, 3 Eylül 1926, s. 5; "Turkish Press Admits Error in Lotus Case", *The Christian Science Monitor*, 20 Eylül 1926, s. 3; "France Protests "Insult" By Turks", *The Evening Star*, 16 Eylül 1926, s. 36.

47 "France Demands", *The Evening Star*, 13 Eylül 1926, s. 6.

48 "Sea Captains Protest", *The Evening Star*, 17 Eylül 1926, s. 2.

49 "World Court at Hague Faces a Busy Session", *The Christian Science Monitor*, 21 Haziran 1927, s. 8.

50 "Turkey Plans Lotus Case Defense", *The New York Times*, 18 Eylül 1926, s. 6.

51 "Paris Refers Case to Hague Court", *The Evening Star*, 14 Eylül 1926, s. 14.

52 Desmons'un Türk mahkemesi tarafından tutuklanarak yargılanmaya başlaması sonrası Fransa'nın Türkiye'ye ultimatö vererek kaptanın derhal serbest bırakılmasını istemesi, Türkiye tarafından kesin ve net bir şekilde reddedilmiştir. Genç cumhuriyetin mahkemelerinin bağımsız olduğu ve yargıya hiçbir şekilde müdahale edilemeyeceği belirtilmiştir. Bu tutum, Türkiye tarafından davanın başlangıcından sonuna kadar sürdürülmüştür. Davanın uluslararası mahkemeye taşınmasının temel sebebi de Türk bağımsız yargısının verdiği kararın uluslararası hukuka uygun olduğunu kanıtlamaktır.

mahkemeye taşınması ise Fransa'nın Türkiye'ye yaptığı baskı ile ilişkilendirilmiştir.⁵³ Amerikan basını Lahey Adalet Divanı'nın soruşturma sonucunda Türkiye'yi haklı bulduğunu ve Türkiye'nin Desmons'u tutuklamakla uluslararası hukuku ihlal etmediği sonucuna vardığını da kamuoyuyla paylaşmıştır.⁵⁴ 1927 yılının sonlarında yer alan bir haberde Bozkurt-Lotus olayının son yılın en önemli olaylarından biri olduğu ve Fransa'nın tezinin uluslararası mahkeme tarafından kabul edilmediği dile getirilmiştir. Uluslararası mahkemenin bu kararından Amerikan hükümetinin bazı konularda istifade edebileceği şeklinde olumlu değerlendirmeler içeren yazıda şunlar dile getirilmiştir:

“Kendi hukukçularımızdan bazıları, mahkemenin bu tutumunun, Dünya Mahkemesi'ne kayıtsız şartsız başvurmamızın bizi göçmenlik ve vatandaşlık meseleleriyle ilgili olarak aleyhte bir karara tabi tutacağından korkan Washington'dakilere yeterli bir cevap olduğunu düşünüyor. Her ne olursa olsun, mahkemenin kararının kabulü, mahkemeye başvurmayı sıradan hale getirme yönünde muazzam bir ilerlemeyi işaret ediyor. Sadece birkaç on yıl önce, Türk hükümeti bir Fransız deniz kaptanını böyle bir davranıştan dolayı cezalandırmayı düşünseydi, Fransa şüphesiz hükümete karşı bir deniz gösterisi yapardı.”⁵⁵

Amerikan basınının Bozkurt-Lotus davasını olabildiğince nesnel bir biçimde aktardığı görülmüştür. Zaman zaman Fransız tezine ağırlık veren yazılar paylaşılsa da netice de uluslararası mahkemenin verdiği karar desteklenmiş ve bu kararın kendi hakları açısından da fayda oluşturabileceğinin altı çizilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin davadan geri adım atmaması yolundaki kararlı tutumu ile ulaşılan sonuç saygıyla karşılanmıştır.

Sonuç

Bozkurt-Lotus davası bu zamana kadar bir çok bilimsel kaynak tarafından konu edilmiştir. Çalışmada bu bilimsel araştırmalardan faydalandığı gibi aynı zamanda şimdiye kadar detaylı olarak incelenmediği tespit edilen konu hakkındaki İngiliz ve Amerikan basını ile Amerikan arşiv belgeleri analiz edilmiştir. Böylelikle çalışmanın, bu konuda var olan bilimsel literature bir katkı sağlaması amaçlanmıştır. Yapılan araştırma ve inceleme sonucunda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

Lozan Barış Anlaşması ile Osmanlı'dan kalan kapitülasyonlar taviz verilmeksizin tamamen kaldırılmış, söz konusu anlaşmadan 3 yıl sonra yaşanan Bozkurt-Lotus

53 “French Force Turks to Turn Over Lotus Case to World Court”, *The Daily Worker*, 17 Eylül 1926, s. 3.

54 “Court Upholds Turkey”, *The Philadelphia Inquirer*, 8 Eylül 1927, s.4; “Turkey Is Upheld By Hague Tribunal”, *The Evening Star*, 8 Eylül 1927, s. 17.

55 “Armistice Day Review”, *Daily Sentinel*, 11 Kasım 1927, s. 4.

davasında Fransa kapitülasyonlara özgü eski alışkanlıklarını devam ettirme gayesiyle Türkiye'ye karşı tavır almıştır. Türkiye ise uluslararası hukuka başvurularak diplomatik ve hukuki yollarla davayı kendi lehine çözüme kavuşturmuştur. Bozkurt-Lotus davasının Türkiye açısından ifade ettiği önemin en başında, Lozan Anlaşması ile kaldırılan kapitülasyonların Fransa tarafından fiilen devam ettirilme isteğine karşı Türkiye'nin hem uluslararası hukuka saygı duyarak gösterdiği hukuki gayret ve bunun yanında bağımsızlığından ödün vermeyerek gösterdiği mücadele gelmektedir. Olayın akabinde konu hem Fransa-Türkiye arasında diplomatik yazışmalara sebep olmuş hem de her iki ülkenin basınına yansımıştır. Bazı Fransız gazeteleri Türkiye'ye karşı sert bir tutum sergileyerek eleştirmiş, özellikle davanın Türkiye lehine sonuçlanması sonrası yazılarında daha eleştirel bir tavır sergilemişlerdir.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün tam yetki verdiği Mahmut Esat Bozkurt, en başından beri bu davada Türkiye'nin haklı olduğunu bilerek Türk mahkemelerine tam bir güven içinde kararlılıkla mücadele etmiştir. Ayrıca yaşanan bu zafer sonrasında Türkiye-İngiltere arasında yaşanan Musul Sorunu'nun Türkiye aleyhine çözülmesi sonrasında uluslararası hukuka ve uluslararası hukuk organlarına duyulan güvenin kırılması önemli oranda tedavi edilebilmiştir. Türkiye'nin uluslararası alanda elde ettiği bu büyük zafer, ülkede büyük bir sevinç yaratmıştır.

İngiliz resmî arşivlerinde konuyla ilgili süreç Fransa'nın tutumu açısından kısa bir yazışmaya konu olmuştur. Buna karşılık İngiliz basınının konuya oldukça geniş yer ayırdığı görülmektedir. Olay serinkanlılıkla takip edilmiş; ancak Türklerin tutumunu kaptırılsın yazılara da yer verilmiştir. İngiliz basını, Fransız basınının gösterdiği tepkiye yer vermiştir. Lahey Adalet Divanı'nda Türkiye lehine açıklanan kararın ise bütün denizcilik hukuk kurallarını etkileyecek düzeyde önemli olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Musul konusunda Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratan Lahey'in, bu sefer aynı hayal kırıklığını Fransızlara yaşattığının altı çizilmiştir.

Bozkurt-Lotus davası Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından da yakından takip edilmiştir. Bakanlığa, Amerikan büyükelçiliği tarafından sunulan yazılarda 1926 ve 1927 yılına damga vuran bu konu detaylı olarak işlenmiştir. İngiliz basını gibi Amerikan Dışişleri de konuyu daha çok Türk basınının konuyla ilgili gazetelerde yer alan yazılardan ve Fransız kamuoyunda yer alan yazılardan ele almıştır. Buna karşılık Amerikan basını, İngiliz basını kadar konuya yer vermemekle birlikte, yazılarda Fransa'nın tutumu ve Türkiye'nin kararlı duruşu vurgulanmıştır. Olayın son yılın en önemli olaylarından biri olduğunu vurgulayan Amerikan basını dava sonucunun kendi ülkelerinin

sorunlarının çözümü açısından da faydalı olacağını belirtmiş ve genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yeni dış politika tutumunu ve değişen vizyonunu takdir etmiştir.

Sonuç olarak, her iki ülke de konuyu başından sonuna kadar ilgiyle ve dikkatle izlemiş ve sonucunda Lahey Adalet Divanı'ndan çıkan kararı saygıyla kabul edeceklerini belirtmişlerdir. Bu noktada Mahmut Esat Bozkurt'un davayı uluslararası mahkemeye taşımak noktasında aldığı kararı ve herkesi ikna etme çabasının ne kadar doğru ve hukuka uygun olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır. Çünkü Türkiye bu kazayı sadece kendi Ağır Ceza Mahkemeleri'nde yargılamış ve sonuçlandırmış olsaydı, bu kararın objektifliği tartışma konusu olabilirdi. Oysa ki uluslararası mahkeme, iki noktada kesin kararını ortaya koymuştur. İlk olarak Türk mahkemelerinin bu davada yargı yetkisinin olduğunu, Desmons'un tutuklayarak Türk mahkemelerinin hukuka aykırı davranmadığını, ifade etmiştir. İkinci olarak da Türk mahkemelerinin verdiği kararın hukuka uygunluğu onanmıştır. Karar, Türkiye Cumhuriyetinin, mağduru Türk vatandaşı olan yurt dışında işlenmiş suçlarda bile yargı yetkisine sahip olduğunu bütün dünyaya kanıtlamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları⁵⁶

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Amerikan Ulusal Arşivi

İngiliz Ulusal Arşivi

2. Süreli Yayınlar

Aberdeen Press Journal

Belfast Telegraph

Birmingham Gazette

56 Kullanılan belgelerin künnyeleri dipnotlarda gösterilmiştir.

Gloucester Journal's
Liverpool Journal of Commerce
Sheffield Daily Telegraph
The Citizen
The Evening Star
The Daily Worker
The Nothern Whig and Belfast Post
The Shipley Times and Express
The Times
The Yorkshire Post
Western Daily Press
The Philadelphia Inquirer
The New York Times
The Christian Science Monitor
Daily Sentinel

3. Araştırma Eserler

- Akalın, Gülseren: “Bozkurt-Lotus Davası ve Atatürk”, *Atatürk Araştırma Merkezi Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi (Bildiriler)*, C. II, 2005, s. 1555-1565.
- Arkzambak, Mehmet: *Atatürk'ün Devrimci Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt I-II*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005.
- Alabay, Sercan: “95. Yıldönümünde SS Lotus Bozkurt Davasına İlişkin Fransız Basınında Çıkan Bazı Haberlere Dilsel Bir Bakış”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 10/3, 2021, s. 864-874.
- Alvin K. Anil, vd., “The Evaluation of Principles Involved In The Lotus Case”, *Legal Lock Journal*, S. 1, No. 4, 2021, s. 85-95.
- Arıburnu, Kemal: *Atatürk ve Çevresindekiler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1995.
- Atay, Falih Rıfkı: *Çankaya*, Pozitif Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Balcıoğlu, Mustafa, vd.: *Bozkurt Lotus Davası*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003.
- Budak, Mustafa: *99 Soruda Lozan*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018.
- Demirci, Sevtap: *Belgelerle Lozan*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2017.
- Halıcı, Şaduman: *Mahmut Esat Bozkurt*, Toplu Eserler II, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.
- Halıcı, Şaduman: *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

- Işıtman, Tarık Ziya: *Mahmut Esat Bozkurt Hayati-Şahsiyeti-Eserleri*, Güneş Basım ve Yayınevi, İzmir, 1944.
- Kişi, Şule Sevinç: “Bozkurt Lotus Davası ve Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey’in Uluslararası Hukuktaki Büyük Zaferi”, *Çaka Bey’den Günümüze Kuşadası ve Çevresinde Türk Tarihi*, ed. Mustafa Yıldırım, Kemal Ramazan Haykıran, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, 2018, s. 240-289.
- Oran, Baskın: *Türk Dış Politikası*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Özkan, Kenan: “Lozan Konferansında Ele Alınan Konular ve Çözüm Yolları”, *50 Soruda Lozan Konferansı ve Barış Antlaşması*, ed. Çağrı Erhan, Altınbaş Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2023, s. 233-249.
- Şerafettin Turan: *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.
- Sonyel, Salahi: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Tezcan, Durmuş: “Bozkurt- Lotus Davasının Önemi ve Yeri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y. 1994, C. 2, S. 4, s. 267-274.

4. Elektronik Kaynaklar

- Georgeon, Francois: “Kemalist Dönemde Türkiye’de Fransızca Yayın Yapan Basına Toplu Bir Bakış (1919-1938)”, (Çevrimiçi), s. 325, <https://atamdergi.gov.tr/tammetin-pdf/368/tur>, 04.05.2023.

